

Tarmėse tikroji kalbos gyvastis
ALEKSAS STANISLOVAS GIRDENIS

Pasaulinio garso baltistas, talentingas kalbininkas, teoretikas ir eksperimentininkas, dialektologas, Lietuvos fonologijos mokyklos kūrėjas, vienas iš žymiausių žemaičių kalbos tyrinėtojų ir žemaitiškos rašybos puoselėtojų.

Gimė 1937 m. spalio 19 d. Tryškiuose, Mažeikių r. Mirė 2011 m. rugsėjo 16 d. Vilniuje, palaidotas Antakalnio kapinėse.

A. S. Girdenis mokėsi Užlieknės pradinėje, Tirkšlių septynmetėje mokykloje, 1957 m. Mažeikiuose aukso medaliu baigė vidurinę mokyklą. 1962 m. su pagyrimu baigė Vilniaus universiteto (VU) Istorijos ir filologijos fakultetą ir pradėjo dirbti Lietuvių kalbos katedros dėstytoju. 1967 m. apgynė filologijos mokslų kandidato disertaciją „Mažeikių tarmės fonologinė sistema“ (mokslinis vadovas prof. Jonas Kazlauskas). 1970 m. suteiktas docento vardas. 1973–1996 m. ir 2001–2007 m. A. Girdenis vadovavo VU Eksperimentinės fonetikos laboratorijai, 1993–2001 – jo paties sukurta Eksperimentinės, vėliau – Bendrosios kalbotyros katedrai. 1983 m. apgynė filologijos mokslų daktaro disertaciją „Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai“. 1984–1989 m. buvo Filologijos fakulteto dekanas. 1986 m. suteiktas profesoriaus vardas. 1984–1989 m. – VU Filologijos fakulteto dekanas, 1991–1993 m. – Lietuvos mokslo tarybos narys, 1996–2006 m. – Lietuvių kalbos komisijos narys. 1996 m. išrinktas Mokslų akademijos nariu korespondentu, 1997 m. – nekonkursiniu VU profesoriumi. Nuo 2001 m. – VU Baltų filologijos katedros profesorius. Taip pat dėstė Vilniaus pedagoginiame universitete, Vytauto Didžiojo, Šiaulių universitetuose. Svarbiausi dėstomieji dalykai buvo: lietuvių dialektologija, bendrinės lietuvių kalbos fonetika, bendroji ir lietuvių kalbos fonologija, bendroji kalbotyra, šiuolaikinės kalbotyros kryptys ir metodai, skaitė lietuvių kalbos istorinę gramatiką, baltų filologijos įvadą, baltų etnogenezės spec. kursą.

Kartu su Z. Zinkevičiumi sukūrė dabartinę lietuvių kalbos tarmių klasifikaciją (1964–1966 m.). 1970–2005 jis redagavo mokslinio žurnalo „Kalbotyra“ sąsiuvinius, skirtus lietuvių kalbai, 1987–2011 m. buvo „Baltisticos“ redaktorių kolegijos narys, nuo 2006 – redaktoriaus pavaduotojas.

1980 m. kartu su bendraautorais Aleksas Girdenis buvo apdovanotas respublikine premija už vadovėlius mokyklai, 1986 m. išrinktas Milano kalbotyros draugijos (*Sodalizio Glottologico Milanese*) nariu korespondentu. 1988 m. jam suteiktas nusipelnusio mokslo veikėjo vardas. 1996 m. tapo antruoju (po prof. Alberto Rosino) žymiojo lietuvių kalbininko J. Kazlausko premijos laureatu. 1999 m. drauge su kitais įvertintas Lietuvos mokslo premija už „Dabartinės lietuvių kalbos gramatiką“ rusų, lietuvių ir anglų kalbomis. 2001 m. tapo Šiaulių universiteto garbės daktaru. 2008 m. už ilgamečius fonologijos, dialektologijos ir kalbos istorijos tyrimus jam paskirta Lietuvos Respublikos mokslo premija. Apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Karininko kryžiumi (2002).

Prof. Birutė Jasiūnaitė ir akad. Bonifacas Stundžia straipsnyje „Tarmėse – tikroji kalbos gyvastis. Profesorius Aleksas Girdenis (1936–2011)“, paskelbtame 2016-10-27 biblioteka.vu.lt, rašo: „Profesorius daug metų vadovavo studentų mokslo darbui, buvo disertantų mokslinis vadovas, konsultantas. Sėkmingai apgintos 37 jo vadovautos arba konsultuotos disertacijos, sukurta lietuvių ir latvių tarmių eksperimentinės fonetikos ir fonologijos tyrimų tradicija. 1962–1984 m. Girdenis vadovavo Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos moksliniam būreliui, 1979–1990 m. – iš jo išaugusiam Lietuvos jaunųjų kalbininkų seminarui. Profesorius garsėjo kaip puikus ir mėgstamas pedagogas, kuris mielai dalijosi su vyresniais ir jaunesniais kolegomis savo atradimais, hipotezėmis, gyvenimo patirtimi. Visus traukė jo filologinis išprusimas, kalbų mokėjimas, gyvas, natūralus bendravimas. Pabuvęs tarp jaunimo tarsi įgydavo antrą kvėpavimą, todėl nelengvai pakėlė išėjimą į emeritūrą. Tiesa, ryšių su studentais nenutraukė – iki paskutinių metų magistrantams ir doktorantams rudens semestre vedė dialektologijos ir kalbos istorijos seminarą.

Mokslo tiriamąjį darbą Girdenis pradėjo studijų metais (1959). Yra paskelbęs daugiau kaip 400 darbų įvairiais kalbos mokslo ir praktikos klausimais (kai kuriuos – Estijoje, Latvijoje, Rusijoje, Čekijoje, JAV). Su pranešimais dalyvavo daugelyje konferencijų – skyrium minėtini dešimt baltistų konferencijų ir tarptautinių kongresų Vilniuje ir Rygoje (1964–2005) bei XI tarptautinis fonetikos mokslų kongresas Taline (1987).

Prof. habil. dr. Aleksas Girdenis buvo puikus fonologas, lingvistinės statistikos specialistas, modernus dialektologas ir lietuvių bei kitų baltų kalbų istorijos tyrėjas. Prof. A. Girdenis – žymus moderniosios teorinės kalbotyros specialistas: čia jis tartum tęsia prof. J. Kazlausko pradėtą darbą, bet kartu yra labai originalus. Jis skiriasi nuo daugelio struktūralistų didesne pagarba tradicijai ir konkretiems kalbos faktams. Tai liudija ne tik jo publikacijos, bet ir didžiulis asmeniškai sukauptas iš magnetofono įrašų iššifruotų tarminių tekstų fondas. Jį sudaro per 400 valandų tarmių (daugiausia žemaičių) tekstų, įrištų į daugiau nei 40 rankraštinių tomų. Iš šio didžiulio aruodo išrinkta apie 50 tūkst. žodžių „Lietuvių kalbos žodynui“, publikuoti du tekstų rinkiniai su vertingais komentarais. Prieš pat mirtį baigta trečia knyga, kurią, profesoriaus beveik

visiškai parengtą, vėliau išleido jo mokiniai. Tekstuose sistemingai žymimi svarbiausi frazės intonacijos bruožai, o išnašose sinchroniškai ir diachroniškai aiškinami visi ypatingesni tarmės reiškiniai.

Nemaža dalis Girdenio darbų grindžiami eksperimentiniais tyrimais. Jis nepaprastai mėgo eksperimentus ir jų duomenų statistinį apdorojimą, o ypač teorinį interpretavimą. Buvo įsitraukęs ir į kalbos garsų sintezavimą, iš natų rekonstravo Frydricho Kuršaičio priegaides. Geras tarmių ir matematinės statistikos metodų išmanymas padėjo Girdeniui įrodyti, kad Kristijono Donelaičio „Metų“ eilėdara yra savita toninio ir metrinio hegzometro sintezė. Tai leido nustatyti ir tikrąją poeto kūriniių santykinę chronologiją, atskleisti naujų jo kūrybinės laboratorijos aspektų.

Girdenis parengė du svarbiausius žemaičių raštijos paminklus – 1759 m. „Ziwatą“ ir jo indeksą (su bendraautoriais) ir XIX a. rankraštinių veikalų „Purpura“. Pastarajame leidinyje įdėta didelė šaltinio rengėjo studija, kurioje kruopščiai ištirta paminklo rašyba, fonetika ir iš dalies morfologija, įrodyta, kad abu paminklai parašyti ta pačia, tik skirtingo laikotarpio, kretingiškių tarme.

Mokslinių Girdenio interesų platumą ir kartu kryptingumą rodo jo nemažas įnašas į bendrinės kalbos teoriją, kalbos ir mokyklos praktiką (jis – vienas iš mokyklinių lietuvių kalbos vadovėlių autorių). Profesorius rašė ne tik mokslo žurnalams, bet ir enciklopedijoms, populiariai spaudai, nuolatos bendradarbiavo „Mūsų kalbos“ ir „Gimtosios kalbos“ žurnaluose. Jam rūpėjo ir kalbotyros problemos, ir bendrinės kalbos kodifikavimo teoriniai pagrindai, kasdienė norminamoji veikla, rašybos dalykai. Plačiajai visuomenei jis buvo gerai pažįstamas kaip „Mūsų kalbos“ televizijos laidų vedėjas ir nuolatinis dalyvis.

Pripažinimo yra susilaukę profesoriaus teorinės fonologijos darbai: didelę reikšmę turinčios monografijos „Fonologija“ (1981) ir „Teoriniai fonologijos pagrindai“ (1995; 2003), po autoriaus mirties išleisti rusų ir anglų kalbomis (2014), habilituoto daktaro disertacija „Теоретические основы литовской фонологии“ (1983), akademinių veikalų „Грамматика литовского языка“ (1985), „Dabartinės lietuvių kalbos gramatika“ (fonologijos ir morfonologijos skyrius, parašytas kartu su K. Garšva, 1994, 1996, 1997), „Lithuanian Grammar“ (1997) fonologijos ir morfonologijos skyriai.

Minėtini ir gausūs moksliniai straipsniai fonologijos klausimais. Rinktinės publikacijos sudėtos į svarų raštų tritomį „Kalbotyros darbai“ (2000–2001). Tie darbai ir mokslinė organizacinė Alekso Girdenio veikla padėjo pagrindus Lietuvos fonologijos mokyklai, kuriai jis išugdė didelį būrį jaunosios kartos kalbininkų ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje.

Prof. A. Girdenis, plačios erudicijos ir gyvos minties mokslininkas, ypač daug yra padaręs, kad lietuvių kalbotyros teoriniai pamatai prilygtų aukščiausiems pasaulio lingvistinės minties standartams. Profesorius praturtino mokslą ne tik vertingomis teorinėmis knygomis, gausiais straipsniais, poleminėmis recenzijomis, bet ir žemaičių raštijos paminklų leidimais ir tyrimais, nepamirštamais pranešimais ir diskusijomis konferencijose, įkvėptomis paskaitomis. Jo darbai

reikšmingi ne tik lituanistikai bei baltistikai, bet ir indoeuropeistikos mokslui, taip pat bendrajai teorinei kalbotyrai.

Profesoriaus būta ne tik iškilaus mokslininko, bet ir išskirtinai plataus akiračio humanitaro, kūrėjo (yra rašęs ir vertęs poeziją), didžio žemaičio ir svarbiausio gimtosios tarmės tyrėjo, apkeliavusio kone visą žemaičių žemę. „Užrašęs su savo mokiniais ir ištyręs ypač daug gimtosios ir kitų tarmių tekstų. Išleisti veikalai – „Tarmių tekstai“ (33 t., 1968–1997): T. 1 : Tirkšliai (1968–1992, 6 kn.), T. 2 : Laižuva, Leckava, Mažeikiai, Vieکشniai (1972), T. 10 : Žemalė, Židikai (Ukrinai), Ylakiai (1972–1985), T. 13 : Seda, Ketūnai, Kalvarija, Barstyčiai (1971–1976), T. 25 : Vieکشniai, Žemalė (1978–1984), T. 27 : Seda, Renavas (1990–1991, 4 kn.), T. 29 : Židikai (1991).

Be išvardytų mokslo darbų, paminėtini: „Tirkšlių tarmės morfologija“ (1962: D. 1: Kaityba. D. 2: Žodžių daryba), „Mažeikių tarmės prozodija“ (1967) „Mažeikių tarmės vokalizmas“ (1967), „Fonologija“ (1981), „Taip šneka tirkšliškiai: Šiaurės žemaičių telšiškių tekstai su komentarais“ (1996), „Žemaičių rašyba“ (su J. Pabrėža, 1998), „Lietuvių kalbos enciklopedija“ (su bendraautoriais, 1999). Jo darbai gausiai cituojami. Buvo ilgametis Valstybinės lietuvių kalbos komisijos, žurnalo „Žemaičių žemė“ redakcinės kolegijos narys. „A. Girdenis yra gyvenęs Užlieknėje, netoli Ventos. Užlieknėje yra parašęs eilėraščius: „Parugėm aš pareisiu namo“ (1961 m.), „Manęs nebus, o dienos eis kaip eję“ (1965 m.), „Festivalie“ (1965 m.). [...] A. Girdenis jaunystėje svajojo būti poetu, tačiau likimas lėmė taip, kad jis tapo vienu iš žymiausių visų laikų lietuvių kalbininku, išgarsinusi lietuvių lingvistikos pasaulyje,“ – pažymėta Mažeikių krašto enciklopedijoje.

2016 m. spalio 19–21 d. Lietuvių kalbos institute vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Dabartinių baltų kalbų ir tarmių transformacijos“, skirta prof. Alekso Girdenio (1936–2011) 80 metų gimimo sukakčiai. 2016 m. Vilniaus universitetas išleido „Aleksas Girdenis: bibliografijos rodyklė. Trečias papildytas ir pataisytas leidimas. 1956–2015“ (sudarė: Mirga Griškevičienė, Zofija Milda Petrauskienė, Zita Barabanovaitė. Papildė ir parengė Salomėja Peciulskienė Dalia Valikonytė). https://www.vu.lt/site_files/LD/A-Girdenis_Bibliogr-rodykle.pdf Profesoriaus knygas šeima padovanojo Vilniaus universiteto bibliotekai.

Parengė LMA Humanitarinių ir socialinių mokslų skyriaus mokslinė sekretorė Aurika Bagdonavičienė.

Naudoti šaltiniai:

1. LMA Humanitarinių ir socialinių mokslų skyriaus archyvinė medžiaga.
2. <http://www.vlkk.lt/naujienos/kitos-naujienos/atsisveikiname-su-profesoriumi-aleksu-girdeniu>
3. http://www.mke.lt/Aleksas_Girdenis
4. <https://biblioteka.vu.lt/naujienos/parodos/tarmese-tikroji-kalbos-gyvastis-profesorius-aleksas-girdenis-1936-2011>
5. <http://lituanistusamburis.lt/netektis-profesorius-aleksas-girdenis/>
6. <http://www.vlkk.lt/spaudos-apzvalga?discussions-limitstart=2810>
7. http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/kalba/KD00/Lietuvi%C5%B3_kalbos_enciklopedija_Aleksas_Girdenis.KD2107.pdf
8. <https://slaptai.lt/tarmese-tikroji-kalbos-gyvastis-profesorius-aleksas-girdenis-1936-2011/>
9. http://www.su.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=4144&catid=509&Itemid=1277&lang=lt

Virginijos Valuckienės nuotrauka.